

stranih banaka (posebno Njemačke banke), koje su u Hrvatskoj imale sve veći utjecaj. Svjetska gospodarska kriza u Kraljevini je iznjedrila Novu financijsku politiku koju su kreirali i brojni hrvatski bankari i ekonomisti. Konačno, djelomični je financijski suverenitet zakratko postignut u Banovini Hrvatskoj 1939, ali uglavnom na temelju novih nameta i prireza. U kaotičnim okolnostima nakon vojnog puča 27. ožujka 1941. burzovnim je mešetarenjem hrvatsko gospodarstvo potpalo većim dijelom pod njemački financijski okvir. Nakon sloma Jugoslavije i proglašenja NDH u srpnju 1941. osnovana je Hrvatska državna banka, a dinari su se počeli zamjenjivati kunama.

Mira Kolar - Dimitrijević u ovoj je bogato ilustriranoj i reprezentativnoj knjizi uspjela obuhvatiti ključne događaje i objasniti najvažnije procese u povijesti novca na području Hrvatske od početka 16. stoljeća do sloma Kraljevine Jugoslavije. S obzirom na kompleksnost te povijesti nije slučajno da je riječ o prvom djelu takve vrste u našoj historiografiji.

Stjepan Ćosić

Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012, 582 str.

Izdavačko poduzeće *Srednja Europa* tiskalo je 2012. godine knjigu *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945.-1960.* Njezin podnaslov je *Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Knjiga je podjeljena u šest većih cjelina koje obrađuju pitanja: kome je bilo namijenjeno obrazovanje i odgoj i kakva je bila politika obrazovanja od 1945. do 1960, kakva je u navedenom razdoblju bila nastava povijesti u jugoslavenskim školama, kakve su bile njezine mijene i kontinuitet, kakvi su bili udžbenici povijesti i je li nastavni program povijesti u navedenom razdoblju spajao ili razdvajao narode države kojoj su ti narodi pripadali. Pored navedenog,

u knjizi se obrađuje pitanje interpretacije nastavnog programa učenicima, posebno interpretacije ratnog sadržaja (1941-1945) i kako su se u školama obilježavale obljetnice značajnih datuma iz vremena Narodnooslobodilačke borbe (NOB).

Prvo poglavlje obrađuje nadzor nad školstvom, neposredno upravljanje školstvom i politiku obrazovanja. U vezi s navedenim, autorica tvrdi da je školstvo bilo pod nadzorom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i njezinih organa određenih za pitanje školstva i kulture, te da je KPJ poslije rata obuhvatila pod svojom kontrolom neograničenu vlast i izvanredne ovlasti u upravljanju državom, pa tako i obrazovanje i kulturu. Najviša politička tijela KPJ, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) i njezin Politički biro (Politbiro) kontrolu su provodili preko Ministarstva prosvjete i njegovih organa (Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu), ukazujući pritom na velike ovlasti koje su imali odjeli agitacije i propagande. Autorica zaključuje da se u poslijeratnom razvoju obrazovanja i kulture osjećalo da su međusobno srasle državna i partijska vlast i da su organi vlasti u prosvjeti, od saveznih do lokalnih, više raspravljali o kadrovskim i organizacijskim, nego o stručnim nastavnim i odgojnim pitanjima. Pritom naglašava da su posebne ovlasti u prvim poslijeratnim godinama imali organi agitacije i propagande, a kasnije ideološke komisije, od općina do saveznih organa.

U prikazu politike obrazovanja u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) autorica opisuje zakonodavstvo kojim je regulirano pitanje školskog sustava, koje je uslijedilo nakon 1949, inicirano referatom Milovana Đilasa na 3. plenumu CK KPJ krajem prosinca navedene godine pod naslovom "Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji". Referatom se kritizira dotadašnji administrativno-direktivni način upravljanja prosvjetom i kulturom u FNRJ. Đilasov referat autorica označava zaokretom u prosvjetnoj politici nove države uvođenjem nove partijske linije koja vodi demokratizaciji upravljanja u obrazovanju, koje treba odgajati "novog slobodnog i odvažnog socijalističkog čovjeka čija su shvatanja široka i raznovrsna, kome su tuđi birokratizam i uklopljenost misli", dakle put prema demokratskim odnosima u prosvjeti i kulturi.

Osnivanjem ideoloških komisija 1955, tvrdi autorica, završava agitpropovska politika u obrazovanju i kulturi, ali kaže i da su spomenute komisije kopirale odjele agitacije i propagande u svom radu, pa se ništa bitno u radu nije promijenilo. Novina je bila jedino u tome što je područje djelovanja ideoloških komisija na sveučilištima, institutima i akademijama bilo usmjereno na znanstveno-istraživački rad, a u školama na pitanja nastavnog kadra koji je predavao društveno-humanističke predmete (povijest, materinji jezik, filozofiju, sociologiju, društveno-moralni odgoj, Ustav FNRJ itd.), s posebnom brigom o marksističkom obrazovanju zaposlenih u znanosti i školstvu, kao i brigom o ideološkom odgoju omladine u duhu dijalektičkog i historijskog materijalizma.

Opisom zakonodavne regulative autorica završava prvo poglavlje svoje knjige konstatacijom da je od 1945. do 1960. prosvjetna i kulturna politika bila "važan čimbenik revolucionarnog preobražaja društva" kojim je KPJ "širila svoje političke poglede i svoju ideologiju", tražeći da se nova škola prožme "novim duhom" koji se u početku temeljio na "tekovinama NOB-e", a kasnije smjernicama i partijskim programima, kao i rezolucijama, među kojima je ključno mjesto imao "razvoj marksističko-lenjinističkog pogleda na svijet". Prema tome, škola je trebala biti "jasno politički i idejno angažirana", apatičnost i bezidejnost smatrane su negativnim obilježjem.

Drugo poglavlje obrađuje nastavu povijesti i njezine mijene i kontinuitet od 1945. do 1960. Ono je sazđano od prikaza nastavnih planova i programa (s tabelama satnica pojedinih društveno-humanističkih predmeta) i ideoloških uporišta nastavnih programa, stručnih usvršavanja nastavnika, kao i uloge Povijesnog društva Hrvatske u tom usavršavanju. Ovaj dio knjige prati učestale i intenzivne promjene nastavnih planova i programa iz kojih je vidljivo da je povijest kao predmet u školama imala vidno mjesto u obrazovnom procesu. Hrvatski programi povijesti u navedenom vremenu, po mišljenju autorice, "slijedili su nekoliko ključnih postavki koje su osim stručnih pedagoških i metodičkih, odražavali i političko ideološke zahtjeve koji su se stajljali pred nastavu povijesti".

U vezi s navedenim, nastava povijesti trebala se temeljiti na marksističko-lenjinističkom pogledu na svijet, a u tome su se "klasna borba i revolucija smatrala pokretačkim snagama društvenog razvoja". Promjene u povijesti trebale su se tumačiti kroz sukob suprotnosti kojim podčinjene klase mijenjaju društveni poredak i prisvajaju vlast. Cilj se vidio kao ostvarenje besklasnog društva do kojeg je trebalo doći slomom kapitalizma i uspostavljanjem komunizma u kojem će kretanje povijesti doživjeti kraj. Autorica navedeno smatra "teleološkim i determinističkim", jer je vodilo shvaćanju da su "određeni povijesni događaji, razvoj i ishod bili neizbježni i da takvim tumačenjem povijest kao disciplina može predvidjeti budućnost". Povijest je, dakle, trebala biti predmet koji će utjecati na formiranje društveno-političke svijesti učenika.

Ocjenjujući nastavne programe predmeta povijest, autorica zaključuje da su oni u oblikovanju tek "sporadično i površinski" bili zasnovani na marksizmu i lenjinizmu, i to uglavnom dodavanjem određenih koncepata na već postojeće sadržaje i sheme. Umjesto isticanja marksizma-lenjinizma, kao ključne polazišne točke nastave i temelja odgoja i obrazovanja, postavio se "jugoslavenski socijalistički patriotizam, koji će s vremenom potisnuti slavenstvo i zamijeniti ga internacionalizmom". Oblikovanje programa povijesti, po mišljenju autorice, laviralo je između partijskih "dugoročnih transformacijskih i kratkoročnih pragmatičkih ciljeva", koji su proizlazili iz "trenutačnih ekonomskih i političkih promjena". Zbog navedenog, tvrdi autorica, "materijalistička koncepcija povijesti" svoj je materijalistički oblik dobila tek u programima povijesti iz sredine pedesetih godina prošlog stoljeća, čime je i završio proces započet 1945. Ulogom Povijesnog društva Hrvatske u stručnom usavršavanju nastavnika autorica završava drugo poglavlje knjige. Društvu je glavni cilj bio "ostvariti ideološko-političku naobrazbu nastavnika radi dosljedne realizacije nastavnog programa povijesti u školama u duhu marksizma-lenjinizma". Iz podataka je vidljivo da taj proces nije bio lak niti se mogao brzo relizirati. On je, tvrdi autorica, bio težak "jer se većina nastavnika prema tom pitanju odnosila pasivno".

Treće poglavlje ove knjige obrađuje problematiku udžbenika povijesti. Konstatira se da je školska

godina 1945/46. "označila dubok lom na području udžbeničke historiografije", budući da su te godine odbačeni svi udžbenici koji su se koristili prije i za vrijeme rata. Zamijenili su ih prevedeni sovjetski udžbenici opće povijesti. U isto vrijeme započela je izrada novih udžbenika nacionalne povijesti. Za potrebe nastave, dok nisu tiskani udžbenici nacionalne povijesti, koristili su se priručnici i preporučena literatura (godine 1945/46. bio sam učenik 3. razreda 1. muške gimnazije u Zagrebu. Nismo imali prevedenih sovjetskih udžbenika ni priručnika, profesori su nam uglavnom diktirali ili pisali natuknice na ploči). Nakon navedenog slijedi prikaz tiskanja udžbenika povijesti iz nacionalne povijesti za osnovnu školu i gimnaziju do 1961. godine. Ugodno sam se iznenadio da su među prvim autorima tih udžbenika bila moja dva profesora iz 1. muške realne gimnazije, Zvonimir Čeliković i Borislav Ljubobratović. Međutim, bio sam student kad su ti udžbenici tiskani. Ocjenjujući značenje udžbenika povijesti u poslijeratno vrijeme, autorica konstatira da su oni uvijek bili znatno više od "pukog didaktičko metodološkog sredstva koje učenicima svakodnevno služi za usvajanje znanja propisanih nastavnim programom". Oni su, u ono doba, imali odgojnu ulogu, "služeci oblikovanju prikladnog (socijalističkog) identiteta" u njihovoj svijesti. Pisanje udžbenika povijesti poslije rata nije bio baš lak zadatak, i to iz više razloga. U vezi s tim autorica navodi i razloge: osjetljivost nacionalnog pitanja (pacifikacija međunacionalnih tenzija i strahova u vezi s tim), neriješena pitanja međunacionalnih odnosa u jugoslavenskoj historiografiji, utemeljenost sadržaja udžbenika na materijalističko-dijalektičkom tumačenju povijesti (za što autori nisu imali nikakvih modela) i osjetljivost interpretacije nacionalnog pitanja s obzirom na potrebu da se u tekstu udžbenika postigne nacionalna ravnopravnost.

Četvrto poglavlje sadrži analizu programa povijesti, uglavnom hrvatskih i srpskih. Komparativnom metodom uočavaju se nemale razlike u njima. One se uglavnom odnose na interpretaciju pojedinih razdoblja povijesti jugoslavenskih naroda od ranog srednjeg vijeka do suvremenog doba. Mi ih nećemo navoditi, jer ih ima zaista mnogo. Autorica ih minuciozno analizira i čitateljima prezentira.

Na osnovi te analize postavlja pitanje jesu li tako sročeni programi mogli u poslijeratnoj Jugoslaviji spajati ili razdvajati narode jedne države.

Peto poglavlje obrađuje povijest NOB-e i KPJ u programima, udžbenicima i partijskim debatama. U povijesti NOB-e i KPJ autorica vidi uporišnu točku zajedničke borbe svih jugoslavenskih naroda i narodnosti protiv okupatora. Iz teksta je vidljivo da je NOB ugrađena u "temelje dominantne ideologije 'bratstva i jedinstva' kao i njezino povezivanje s Narodnom (socijalističkom) revolucijom čije je oblikovanje i proučavanje počelo u vrijeme rata u školama pod kontrolom partijske vlasti". Sjećam se, kao učenik 1. razreda niže gimnazije u Veloj Luci školske godine 1944/45, da smo iz povijesti učili samo povijest NOB-e.

Realizacija nastave povijesti NOB-e u vrijeme rata imala je mnoge probleme (neosposobljen nastavni kadar za izvođenje nastave tog predmeta, pomanjkanje priručnika i udžbenika, razne predrasude roditelja s obzirom na nastavni kadar i njihovo političko opredjeljenje itd.). Navedeno se rješavalo različitim postupcima, sastancima i kursovima na kojima su se proučavali Titovi ratni tekstovi koji su sadržavali interpretaciju uzroka, povoda i tijeka II. svjetskog rata i NOB-e. Prema mišljenju autorice, ključna sastavnica prikaza programa bila je isticanje "veličine, autentičnosti i samosvojnosti oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije". Iz sadržaja programa povijesti NOB-e proizlazio je njezin oslobodilački karakter od ranijeg političkog i društvenog sustava. U sastavnicama programa NOB-e bilo je i pronalaženje kontinuiteta s "prikladnom prošlošću" s ciljem da se NOB tumači kao "nastavljač vjekovne borbe naših naroda za slobodu i ostvarivanje narodnih težnji za nacionalno, socijalno, ekonomsko i političko oslobođenje". U ostalom dijelu razlažu se programi teksta, opisuju se udžbenici i priručnici povijesti NOB-e i KPJ, koji buhvačaju i povijest predratne Jugoslavije, dakako u interpretaciji vodstva KPJ i partizanskog pokreta.

Nakon navedenog slijedi opis programa povijesti NOB-e i KPJ od 1945. do 1960, koji autorica dijeli na dva dijela, od 1945. do sredine 1950-tih i od tada do 1960. godine. U prvom dijelu temelj programa je Titov referat na 5. Kongresu KPJ koji

je, kaže autorica, “zadobio status kanonskog teksta prema kojem se oblikovala, pisala i proučavala povijest NOB-e i KPJ”. Iz teksta je vidljivo da se uz Titov referat narednih godina unose nove bitke i događaji, veliča se heroizam partizana, dok su opisi ofenziva sve opširniji, osobito ofenziva u kojima su se zbile prijelomne bitke NOB-e kao što su bitka na Neretvi, Sutjesci i u Drvaru.

U drugoj polovici 1950-tih godina došlo je, tvrdi autorica, do daljnjih promjena programa. Njih inicira 6. plenum CK KPJ koji kritizira, između ostalog, i stanje u školama zbog “nesuvremenih, zastarjelih, nenaučnih i antimarksističkih shvaćanja” kako u nastavi povijesti, tako i u udžbenicima i uopće u odgoju omladine. Prigovaralo se da se nastava povijesti izvodi suhoparno i da učenici dobivaju “samo bleđu sliku naše revolucije”. Kritizirala se i nastava povijesti na fakultetima na kojima se obrazuju budući nastavnici povijesti. Edvard Kardelj pak, u nastavi povijesti kritizira “duh nacionalističkog romantizma”, za koji kaže da je tuđ marksizmu. Navedenom su se u kritici kasnije dodale savezna i republičke ideološke komisije. One traže intenziviranje obrade razdoblja 20. stoljeća, napuštanje faktografije u povijesnim djelima temeljene na pozitivističkoj metodi, umjesto na marksističkim pozicijama. Autorica u vezi navedenog uočava pojavu “pojačane ideološke kontrole i potrebu ideološke izgradnje ne samo članstva KPJ, već i općenito čitavog društva”. Partijsko vodstvo od 1959. inaugurira tendencije da omladina bolje upozna ratna zbivanja obilježavanjem značajnih datuma iz povijesti NOB-e, kao i da to obilježavanje iz godine u godinu bude sve življe.

Posljednje, šesto poglavlje (“Nastava povijesti i kultura sjećanja”) sadrži pet cjelina. One obuhvaćaju školska obilježavanja značajnih datuma kao dio nove jugoslavenske politike povijesti, školske proslave novih državnih praznika, prevrednovanje tradicija u doba sukoba sa SSSR-om, nove praznike i tri velike obljetnice, te imena škola od 1945. do 1960. Autorica smatra da je navedeno imalo cilj omladini usaditi trajne uspomene na povijest NOB-e. Školski sustav je bio postojećoj vlasti vrlo pogodan za realizaciju “prenošenja i usađivanja novih ideoloških obrazaca”, što autorica potvrđuje mnogim primarnim i sekundarnim izvorima.

Novouspostavljeni praznici s izraženom historijskom simbolikom, po mišljenju autorice, evocirali su važne historijske događaje iz partizanskog rata, međunarodnog radničkog pokreta i povijesti KPJ/SKJ s ciljem “legitimiranja novog poretka”. Međutim, onodobne analize o realizaciji postavljenih ciljeva pokazuju poteškoće na koje su prosvjetne vlasti nailazile. Autorica zaključuje da se, s obzirom na izvore, “trjeđe radilo o svjesnom otporu i oponiranju partijskim gledištima od strane nastavnika povijesti, a više o brojnoj skupini onih koji su na prisilu i uvjeravanje reagirali pasivnošću, nezainteresiranošću ili, kako se to može često pročitati ‘apolitičnošću’ i ‘bezidejnošću’”. Šesto poglavlje završava analizom imena gimnazija i učiteljskih škola u Hrvatskoj od 1945. do 1960.

Na kraju knjige je zaključak i vrlo opširan popis izvora i literature, te Prilog 1 koji sadrži ciljeve nastave povijesti u programima od 1945. do 1984. Na kraju je kazalo osobnih imena. Knjigu sam s užitkom pročitao, podsjetila me na razdoblje mog srednjoškolskog školovanja i studija. Od 1945. do 1951. pohađao sam gimnaziju u Zagrebu, a od 1951. do 1956. Filozofski fakultet u Zagrebu. Dakle, sve ovo što se u knjizi obrađuje ja sam kao učenik i student proživio. Autorica je ovom knjigom napravila veliko djelo, otrgla je zaboravu značajno razdoblje razvoja našeg školstva poslije Drugog svjetskog rata. Imala je težak zadatak, jer je morala posegnuti za brojnim dokumentima, a koristila je i obimnu literaturu. Jedno i drugo je uspješno znanstveno interpretirala. Dokumente i literaturu nije slijepo slijedila. Prema njima je bila kritična i iz njih izvlačila ono što je bitno, dajući o svemu kao znanstvenik svoj sud. Dakle, u prosudbi se odmakla od izvora i nije ih slijepo reproducirala. Izvore koje je koristila nisu izvori od malo stranica. Bili su to vrlo opširni referati, rezolucije, programi, govori, članci, izvještaji, zapisnici itd, za čije korištenje treba izdvojiti mnogo vremena. Sve je to u ovoj knjizi uspješno provedeno.

Franko Mirošević